

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL KÖNYVTÁRA
MŰVELŐDÉSÜGYI MINISZTERIUM LEVÉLTÁRI OSZTÁLYA

A 15. SZÁZADI
MAGYAR ARISZTOKRÁCIA
MOBILITÁSA

Írta:
FÜGEDI ERIK

Budapest
1970

Szerkesztő bizottság:

*Acsádi György, Baraczka István, Dányi Dezső (felelős szerkesztő)
Dávid Zoltán (szerkesztőbizottság titkára), Ember Győző (szerkesztőbizottság elnöke),
Kltinger András, Paulinyi Oszkár, Sashegyi Oszkár, Szabad György, Szabady Egon,
Varga Sándorné, Vörös Károly*

In memoriam
charissimae
consortis suae

A tanulmány lektorai:

Bónis György és Cseh-Szombathy László

1989 -03- 2 1

Az itt következő dolgozat hosszabb ideje folytatott anyaggyűjtés és párizsi tanulmányútam együttes eredménye. A témával történettudományunk a felszabadulás óta sokat foglalkozott. Itt most új szempontból kerülnek megvilágításra olyan tények, amelyek általában már régóta ismertek, de ebben az összefüggésben még nem tárgyalták őket. Maggyőződésem, hogy a társadalomtörténetet csak a modern szociológia szempontjainak figyelembevételével lehet és szabad művelni, s ebben a dolgozatban ezt a felfogást próbáltam meg érvényesíteni.

A párizsi tanulmányút során nyújtott segítségért Fernand Braudel professzor úrnak, illetve az Ecole Pratique des Hautes Etudes VI. osztályának tartozom hálával. Az anyaggyűjtés során az Országos Levéltár filmtárának és III. osztályának munkatársai voltak segítségemre nagy előzékenységgel, a szerkesztés és megjelentetés gondjait a Központi Statisztikai Hivatal Nyilvános Könyvtárában lévő kollégáim osztották meg velem. A legnagyobb hálával és szeretettel mégis arra kell gondolnom, aki csak az anyaggyűjtés keserve, sokszor kétségek-től kísért munkájában lehetett hűséges társam, s az eredmények örömét már nem érthette meg.

Tartalomjegyzék

	Oldal
I. <u>Bevezetés</u> /Források, módszer és előzmények/	1
Jegyzetek az I.fejezethez	28
II. <u>Zsigmondtól a Jagellókig</u> /A bárók és a királyi politika/	37
Jegyzetek a II. fejezethez	67
III. <u>A 15.század főursi</u> /Az arisztokraták cseládi politikája/	77
Jegyzetek a III. fejezethez	97
Táblák	103
Táblák jegyzéke	104
Rövidítések jegyzéke	169
Bibliográfia	172
Névmutató	176
Social Mobility of the Hungarian Aristocracy during the Fifteenth Century. .	195
Общественная мобильность венгерской аристократии в пятнадцатом веке	212

I. BEVEZETÉS

/Források, módszer és előzmények/

1. Néhány évvel ezelőtt megjelent beszámolókkal a 15. századi magyar arisztokrácia demográfiai viszonyainak vizsgálatát kezdtük meg.¹ A vizsgálatot a külföldön található nagyobb okleveles anyag filmfelvételeinek megérkezése előtt nem folytathatjuk, úgy látjuk azonban, hogy az uralkodó osztály legfelsőbb rétegét szociológiai szempontból a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján is elemezhetjük. Nagyon is tudatában vagyunk annak, hogy adataink nem teljesek, sajnos azonban középkori forrásaink töredékes volta miatt anyaggyűjtésünk csak teljesebb lehet, de teljes soha.

Említett dolgozatunkban azt az álláspontot foglaltuk el, hogy az uralkodó osztály legfelső rétegét - melyet az alábbiakban arisztokráciának nevezünk - a tényleges bárói tisztséget betöltő családok alkották. Örömmel vettük tudomásul, hogy ez az álláspont a fiatal kutatók között is visszhangra talált,² s nincs okunk arra, hogy azon változtassunk. Változtatnunk kellett azonban azon a módszeren, amellyel a tényleges bárói tiszteket betöltők névsorát /archontológiát/ megállapítottuk. Ezt a jegyzéket a demográfiai vizsgálat során csak arra használtuk fel, hogy segítségével az arisztokratáknak tekinthető családok körét meghatározhassuk. Társadalmi vizsgálatnál azonban nemcsak a családot kell közelebbről megfigyelnünk, hanem elsősorban azokat az egyéneket, akik a bárói tiszteket betöltötték. Ugyanakkor lehetőleg időhatárok közé kell szorítanunk a tisztség betöltésének időszakát, meg kell tudnunk mondani, hogy ki mikor szűnt meg a tisztséget gyakorolni, sőt lehetőleg azt is, hogy miért. Ha akkor megelégedtünk azzal, hogy a Sebestyén Béla által összeállított archontológiát kiegészítsük, most úgy gondoljuk, hogy ennél pontosabb adatokat kell összegyűjtenünk, elvileg is tisztázni kell a magyar archontológia lehetőségeit és módszerét.

Biztosra kell vennünk, hogy - ha más okból nem, hát ellenőrzés céljából - már a 15. században részben nyilvántartották a király főtisztviselőit, azaz létesett valamiféle összeállítás, amely a különböző tisztségviselők - elsősorban az igazságszolgáltatásban résztvevő nádor, országbíró, stb. - nevét és működési idejét tartalmazta. A királyi levéltár pusztulásával együtt ez is veszendőbe ment, így legkorábbi ma is meglévő összeállításunk a kamarai levéltár által készített Liber Dignitariorum. Az irodalom azután - a múlt

században és a század elején - számtalan apróbb archontológiai cikket publikált,³ sajnos túlnyomórészt az Árpádok korára vonatkozólag, a keveset a 15. századi viszonyokról. A két háború közötti időszakban Sebastyán Béla kezdte meg egy átfogó középkori magyar archontológia összeállítását, munkája ma kéziratban az Országos Levéltár egyik fontos segédlete.⁴ Nem szándékunk itt ennek a jelentős kéziratnak méltatása, azt azonban mégis el kell mondanunk, hogy valamennyi kiadott oklevél felhasználásával készült, s a szerzőt munkájában aknunk akasztotta meg a halál, amikor már a kiadatlan levéltári források egy részét is össze gyűjtötte, kritikai megrostálásokhoz így sajnos már nem jutott el, az első gápelést sem ellenőrizhette már. A mi csonka maradt, amit a mai kutató annál jobban fájjal, mert egyes rövidítéseit már nem tudja megfejteni, egyes dátumainak hiányzó jegyzetét sem tudja pótolni.

Sebastyán kéziratának elolvasása után első tekintetre világossá válik, hogy ha a munkát ki akarjuk egészíteni, akkor - kinevezési okmányok hiányában - a források jellegét kell tisztáoznunk. Nyilvánvaló, hogy egy királyi oklevélben történt említés más értékű, mint egy magánlevél címszáma. Az okleveleknek az archontológia szempontjából elsősorban kibocsájtójuk ad rangot és hitelt, s ezen belül három csoport válik el egymástól élesen: a királyi kancellária kiadványai, a bárók által kibocsájtott oklevelek és az egyéb iratok.

A magyar királyi kancellária gyakorlatában a 13. századtól kezdve az ünnepélyes oklevelek végén felsorolták az ország egyházi és világi főméltóságait.⁵ Szentpétery megállapítása szerint ennek kizárólag korjelölő szerepe volt, "nem az oklevél keltetése a királyi udvarban jelenlévőket, hanem az akkor hivatalban levőket" tüntették fel.⁶ A 14. század derekán a méltóságsor megszilárdult, a benne foglalt személyeket tekintették az ország "igazi báróinak".⁷ A 15. század folyamán valóban mindig ugyanazzal a sorrenddel találkozunk. A püspökök után az ország nádorát, az erdélyi vajdát, az országbíró, a szlavyon, azután a dalmát-horvát, valamint a macsói és a szörényi bánt, a tárnokmestert, majd az udvari tisztségviselőket, tehát az ajtónállókat /magister lanitorum/, az asztalnok- vagy étkező- /magister dapiferorum/, pohárnok- /magister pincernarum/ és a lovászmestert /magister agasonum/, végül pedig a pozsonyi és a század második felében a temesi ispánt.

Ezzel a felsorolással azonban a bárók körét nem merítették ki. Bárónak számított /legalább is Zsigmond korában/ a kincstartó, de az volt a királynői udvar-, asztalnok-, pohárnok- és lovászmester is. A Hármaskönyvnek az a felfogása, hogy az ország "igazi bárói" csak a kiváltságselevelek végén felsorolt méltóságok talán éppen ezek ellen irányult.

Kétségtelen, hogy az archontológia szempontjából a privilégialia oklevelekben foglalt méltóságsoroknak van a legnagyobb szerepe, de az is kétségtelen, hogy ez a szerep nem kizárólagos. Még csak azt nem állíthatjuk, hogy a méltóságsor mindig magasabb értékű, mint egyéb forrásaink. Egyrészt az ilyen méltóságsoros privilégium kevés és a század második felében egyre fogy. Már a hetvenes években rohamosan csökken az ilyen oklevelek száma,

a kilencvenes években pedig már nagyon ritkává válik. A század derekán nincs király az országnak vagy egyszerűen kettő is van. Albert király halála /1439/ és V. László tényleges trónralépése /1452/ között I. Ulászló szünete alig ad ki privilégiumot.⁸ Mátyás uralmának első éveiben a király által kiadott méltóságsor nem mindig egyesik a tényleges politikai helyzettel. Mátyás például 1464. ápr. 4. - 1465. szept. 3. között következetesen Zapolyai Imrét nevezi szlavyon bánoknak, ami nem akadályozza meg Vitovec Jánost abban, hogy Szlavyónia egy része felett a báni méltóságot ne gyakorolja, holott Mátyás egy 1465. márc. 10-én kelt oklevélben Vitovecről mint "akkori" bánról emlékszik meg.⁹ Mindez nem von le a méltóságsorok értékéből, konszolidált korszakokban, tehát 1402-1439, 1459-1490, majd 1491-1500 között ezek a legmegbízhatóbb forrásaink.

A királyi kancellária nemcsak a privilégiumok méltóságsoraival, hanem más oklevelekkel is segítségére lehet az archontológia összeállítását megkísérülő kutatóknak. A legmeggyőzőbb okmányt természetesen a kinevezés jelentése, ilyen azonban csak négyet ismerünk: Héderváry Lőrinc nádori, Perényi Péter országbírói, Berzeviczy Péter tárnokmesterei és Rozgonyi István pozsonyi ispánna történeti kinevezését. A négy oklevélből az is nyilvánvaló, hogy eredetileg a bárók minden esetben kaptak kinevezésükről okmányt, de azok kevés kivétellel elvesztek.

A királyi oklevelek egy részén ún. relációs jegyzet található, azaz feltüntetették az ügy előadóját és annak tisztségét.¹⁰ Az ilyen jegyzetek sokszor jelentenek segítséget, bár meg kell jegyeznünk, hogy éppen Mátyás uralma alatt - amikor a privilégiumok csökkenő száma miatt leginkább lenne szükség rájuk - ezek száma is csökken, mert a legtöbb oklevél a "király ur személyes megbízásából" /*commissio propria domini regis*/ keletkezett. Némi kárpótlást nyújt a másik - az archontológia szempontjából ugyancsak fontos - oklevélcsoportnak a mandátumok számának növekedése, melyekben a király a név és méltóság szerint megnevezett bárónak adott valamilyen utasítást. Nem vitás, hogy a kancelláriának mindhárom esetben tudnia kellett, hogy ki milyen tisztséget visel az adott pillanatban, tévedésnek tehát nem lehetne helye. Megtörtént azonban, hogy a kancellária valamilyen okból nem tudta a tisztségviselő nevét. Vannak olyan privilégiumaink, amelyben ma is üresen hagyott hely jelszi, hogy valakinek a neve nem jutott a fogalmazó eszébe.¹¹ Meg kell említenünk azt is, hogy a méltóságsor és a relációs jegyzet valamennyi báróra kiterjed, amit a következő forrásról már nem mondhatunk el.

A nádor, az országbíró és a tárnokmester, továbbá az erdélyi vajda és a bánok saját kancelláriával rendelkeztek, annak közreműködésével bírói, katonai vagy közigazgatási ügyben oklevelet adtak ki. Ezeket az okleveleket már csak azért sem hagyhatjuk figyelmen kívül, mert a tisztség tényleges gyakorlását bizonyítják, s a valódi helyesetet tükrözik. Szerepük különösen a század derekán az interregnum idején és Hunyadi kormányzás alatt nőtt meg, amikor a méltóságsorok hiányának, s amikor egy-egy tisztséget nem egyszer

két személy töltött be egymással szorosabb vagy lazább együttműködésben, néha kifejezett politikai versengésben. A felsorolt bárók oklevéladása meglehetősen nagy, az udvari méltóságoké azonban elenyészően kicsi. Az ajtónállómester például csak itt-ott adott ki egy-egy nyugtát a városoktól járó "ajándékról", de sem bírói, sem közigazgatási hatásköre nem lévén és a száma elvileg a legjobb esetben évenként egy oklevelet jelent, gyakorlatilag még annyit sem.¹²

A harmadik forrás azokat az okleveleket tartalmazza, amelyekben egy-egy bárót említettek meg, s itt a forrás értékét minden egyes alkalommal külön kell elbírálni. Aligha lehet kétséges, hogy egészen más az értéke egy királyi oklevélnek, amelyben például az országbíró szerepel, s egészen más az értéke egy kisebb jelentőségű hiteleshelyi oklevélnek, amelyben a hatalmas nagyrú neve és tisztsége között már csak tiszteletből is sokszor elmaradt a kis "volt" /pridem vagy alias/ szócska. Ami már a hiteleshelyi oklevélre is érvényes, az még fokozottabban vonatkozik a magánlevelekre. Amint azt Bánfi, Vajdafi, Priorfi, stb. családnévünk is bizonyítják egy-egy nagyobb méltóság átmeneti viselése a cím nemcsak a kérdéses személy részére biztosította életfogytiglan, hanem utódaira is átörököltette a hajdani fény egy részét.

Ilyen változatos értékű forrásokból kellett együttesen kialakítanunk a tisztségviselők névsorát /1.tábla/. A könnyebb tájékozódás érdekében a forrás előtt feltüntetettük a forrás minősítését, a méltóságot \$-jellel, az oklevéladást "K" betűvel, a relációs jegyzetet "Ro", az említést "Eml." rövidítéssel.

Az elvégzett munkát próbáljuk meg két példával illusztrálni. Egyfelől összeállítottuk az 1464-66 között kelt méltóságosokat, másfelől a két Ujlaki macsói bánóságára vonatkozó adatokat.

Az 1464-1466 közötti három esztendőből /2.tábla/ összesen 39 méltóságosorsó privilégiumot ismerünk, összeállításuk jellemzően világítja meg a velük kapcsolatban felmerülő kérdéseket. A három év között az oklevelek számának megoszlása határozottan csökkenő irányzatot mutat. Míg 1464-ből 26, 1465-ből már csak öt ilyen privilégiumot ismerünk, felmerül a keltezés kérdése is. A privilégialis okleveleket a római naptár szerint keltezték, ez mind a későbbi kiadásokban mind a korabeli kancellária működésében zavarokat okozott. Példaként említhetjük meg a Várdaiak részére 1470. január 10-én kiadott oklevelet, melyet az okmánytár kiadói azért minősítették hamisnak, mert a datálást rosszul olvasva 1474. január idűsára /13-ra/ tették, hozzátéve, hogy "anyaga és írása nem teszi gyanússá az okiratot". A kiadók nemcsak arra hívatkoztak, hogy az oklevélnyerő Várdai István bíboros 1474-ben már nem élt, hanem arra is, hogy a méltóságosra tele van hibákkal, holott a keltezés helyes olvasásával az megfelel az 1470. eleji viszonyoknak.¹³ Az általunk közölt, 1464. július 1-re keltezett oklevél példa arra, hogy a korabeli kancellária is tévedhetett. Példánk esetében vagy a 12. vagy a 13. számú oklevél keltezése helytelen. Ha csak a pohárnok- és lovászmester nevét vesszük tekintetbe, akkor hajlandók lennénk a két oklevelet megcserélni, de

L. Tur János mint ajtónállómester a 13. számú oklevélben végleg felborítja a rendet. Ugyanilyen nehézségeink vannak a 15. számú oklevéllel, amelynek méltósága általában korábbi, de az oklevélben szereplő Fongrács István személye teljesen ismeretlen és nem tudunk arról sem, hogy Drugeth Simon asztalnokmester lett volna. Az sem ritkaság, hogy egy-egy méltóság neve kimaradt. Pl. az 1470. december 10-én kelt oklevélben nem írták ki az ajtónállómester nevét, de azt sem, hogy a tisztség úresedésében van.¹⁴ Ez annál kellemetlenebb, mert Parlagi György 1470. november 27. és 1471. január 27. között váltotta fel tisztségében Tur Jánost, de a változás időpontját nem tudjuk pontosabban meghatározni az említett hiányosság miatt. A század elején gyakori a névcseré is. Pl. megállapításunk szerint 1429. április 26. és 1436. július 15. között a pohárnokmester Kompolti Pál volt, amint ezt a források egyhangzóan bizonyítják. Az 1434. november 15-én kelt oklevélben Kompolti Jánost találjuk ebben a tisztségben.¹⁵ Nem tekinthetjük ezt a kiadót hibájának, mert az 1436. április 26-1 oklevélben Kompolti Pál és János együtt szerepel.¹⁶ Ezeket a hibákat látva, több oklevél együttes tanúságát kell felhasználnunk az archontológia kidolgozásánál.

A felsorolt különböző fajtájú oklevelek kombinációjára példaként Ujlaki László és Imre macsói bánóságát idézzük a 3. táblán. Összesen 30 oklevelet találunk, amely a tisztség betöltését bizonyítja, a legkorábbi 1410. március 2-án, a legutolsó 1418. április 23-án kelt. A két időpont között 12 méltóságsor eléggé indokolná a folyamatoságot, de 1412-ből nem ismerünk ilyet. Miután azonban semmiféle ellenkező adatunk sincs, elfogadhatjuk, hogy a két testvér ebben az időben is a macsói bánóság élén állt. Fel kell még hívni a figyelmet az 1413. május 13-án kelt kiadványra, amely ugyan egyedül László nevében kelt, de az alig egy hónappal későbbi királynéi mandátum világosan mutatja, hogy László nem egyedül viselte a tisztséget, hanem csupán a kérdéses ügyben intézkedett egyedül.

A bemutatott gyűjtésben, illetve a különböző fajtájú oklevelek tartalmán alapozik az 1.táblában közölt méltóságsor. Az adatok túlnyomó részét a privilégiumok szolgáltatták, az udvari méltóságok esetében ezek szinte egyedüli forrásainkat alkották. A saját kiadású oklevelek segítségével - ezek elsősorban az országbíró, tárnokmester, a vajda és a bánok esetében szerepelnek sűrűn - a valóságos politikai helyzet is teljes mértékben feltárul. Több tisztség betöltésében - főképpen az 1440-1465 közötti 25 évben - párhuzamosan szerepelnek a különböző pártok képviselői, így pl. a szlavon bánóságban Vitovec János és Zápolyai Imre, vagy néha egyidejűleg az úresedés és a tisztség tényleges viselője.

A jegyzéket áttekintve rögtön megállapítható, hogy az kronológiai szempontból nem teljesen zárt sor. Nem is lehet az. Az uralkodó - Zsigmond csakúgy mint Mátyás - nem egyszer hosszabb ideig nem töltötte be a megüresedett tisztséget. Ha a tisztség fontos volt, akkor néha helyettesítéssel hidalta át az úresedést. Garai Miklós nádornak 1433 végén bekövetkezett halála után Zsigmond király csak 1435 elején nevezett ki nádort, s ezalatt Pálóczi György esztergomi érseket birta meg a nádori itélősség előtt folyó perek eldöntésével.¹⁷ Ugyanez történt Pálóczi Mátyus halála,¹⁸ majd Mátyás alatt Zápolyai Imre halála

→2. A középkori Magyarországon a feudális társadalmi rend volt az uralkodó, az uralkodó osztályt a nemesség alkotta, a nemesek voltak a politikai értelemben vett nemzet tagjai, a nemteleneket ők kormányozták, sorsukról ők döntöttek. A nemesek egymásból - legalább is papíron - egyenjogúak voltak, már az 1351. évi 11. törvénycsikk is kimondotta, hogy "az ország határára belül élő valamennyi igazi nemes egy és ugyanazon kiváltságot élvezze". Bár a törvény értelmezése vitás, többször fogunk találkozni a legpregnánssabban a vezetéssel. Bár a törvény értelmezése vitás, többször fogunk találkozni a legpregnánssabban a vezetéssel. Bár a törvény értelmezése vitás, többször fogunk találkozni a legpregnánssabban a vezetéssel.

A Hármasoknyvból /I.9./ kifejezett "egy és ugyanazon nemesség" elvének korábbi, 15. századi gyakorlati megnyilvánulásával. A nyugati kortárs szemével tekintve, nemcsak a fő- és köz-nemesség elvileg egyenrangú volta lehetett meglepő, hanem a primogenitura hiánya is. A magyar nemesi jogban minden fiú egyformán részesedett az apai vagyomból, ami túlságosan sok fiú esetén feltétlenül elszegényedéshez vezetett. Az egy és ugyanazon nemesség elve azonban már a peres eljárásban sem érvényesült, hiszen a báró esküje mindig többet ért mint egy nemesé, és - amint azt éppen Nagylucsei fejezte ki egyik oklevelében - a bárói család fejének halála után birtokügyben egy évi perhalasztást engedélyeztek.²² Az oklevelek szóhasználatában sem az egyenlőség jutott kifejezésre, amikor egyeseket a magnificus /"nagyságos"/, másokat az egregius /"kiváló"/²³ címmel illették, szemben a nemesség nagy tömegének járó nobilis vir helyett. A társadalmi megbecsülés kifejezői ezek a címek és az egyazon kiváltság birtokában élő nemesség rétegződését tükrözik, bár jelentésükről csak annyit tudunk, hogy a magnificus a báró, az egregius a tekintélyes nemes címe volt, s ez utóbbi kategória meglehetősen elmosódott. A rétegződést keresve a valósághoz akkor jutunk közelebb, ha azt gazdasági szempontból vesszük szemügyre. A több hatalmas uradalmat egy kézben összpontosító nagybirtokosoktól a középbirtokosok rétege birtokuk nagysága szerint itt sem választható el élesen, de az egy-két faluval vagy esetleg csak egy-két jobbágytelekkel rendelkező kisbirtokosok már élesen megkülönböztethetők a nagybirtokosoktól. Mályusz Elemér kutatásai rámutattak arra, hogy a nagy- és középbirtokos között nem csupán mennyiségi különbség nyilvánul meg, hanem minőségi is. A nagybirtokos korlátlanul ítélkezett jobbággyai felett, élet és halál ura volt. Mályusz a nagybirtokosokra példaként a Kanizsaiakat idézi, megállapítva, hogy birtokaik négy dunántúli megyében 8 várat, 8 mezővárost és 187 falut tettek ki.²⁴ Engel szerint ez a birtoktest az osztrák hódítás következtében az 1450-es évekre²⁵ 10 mezővárosra és 78 falura zsugorodott össze. Ha el is tekintünk attól, hogy ez a néhány szám nem fejez ki gazdasági erőt /azaz a jövedelmet/ a népesség számítása során nyert átlagokkal mégis valamelyes fogalmat alkothatunk magunknak, a nagybirtokosok hatalmáról. Ha alapul vesszük Szabó István számítását, amely szerint 1401-1526 között egy-egy falu átlagos lakosságára 115 fő,²⁶ egy mezővárosé 500 fő körül mozgott,²⁷ akkor a Kanizsaiaknak Mályusz számítása szerint 25 000, Engel számítása szerint 13 000 ember felett volt hatalmuk. A számok mindenképpen tekintélyesek ha figyelembe vesszük, hogy az ország lakossága ekkor kevéssé 4 millió lehetett. A nagybirtokos hatalma azonban nemcsak saját jobbággyaira terjedt ki, hanem a környék közép- és kisnemeseire is, akik familiárisként szolgálták, bandériumaiknak hadnagyai voltak, segítették őket a jobbágyosság feletti ítélke-

zésében csakúgy, mint a birtok védelmében és gazdasági vezetésében. Az egyházi intézmények egy részével is a nagybirtokos rendelkezett, a falusi plébániák az ő tulajdonát képezték, kegyurasága révén a plébánosok kinevezésében ősé volt a döntő szó.

A látványlagos jogi egyenlőség, a társadalmi tagozódást kifejező homályos címzés és a már sokkal világosabb, de csak hosszú és keszerves kutatómunkával megállapítható gazdasági rétegződés után egyszerre világos körvonalakat látunk magunk előtt, ha a rétegződést politikai téren keressük. Számtalan oklevelünk bizonyítja, hogy a király a "főpapokkal és bárókkal", néha a "főpapokkal, bárókkal és előkelőkkel" együtt döntött politikai, pénzügyi kérdésekben, velük együtt ítélkezett a személyes bíráskodása elé tartozó perekben.²⁸ Figyelemmel kivül hagyva a főpapokat úgy tűnik, hogy az a kör, amely a király tanácsát, törvényeljárás esetén bírótársaikat foglalta magában, két csoportból tevődött össze: a bárókból és az előkelőkből. A bárókra vonatkozólag az archontológia ismertetése során láttuk, hogy méltóságviselőket kell alattuk érteni, az "előkelők" kifejezést pedig éppen két bárói kinevezés magyarázza meg. Amikor Zsigmond 1421-ben Rozgonyi Istvánt possonyi ispánná nevezte ki, olyan méltóságot bízott rá, amely automatikusan báróvá tette. Az oklevél címzése "kedvelt hívünknek, a nemes és kiváló /egregius/ Rozgonyi Istvánnak, néhai nagyasságos /magnificus/ Rozgonyi Simon országbíró fiának, különös familiárisunknak és állandó asztaltársunknak" szól,²⁹ s az első feltűnő vonás, hogy míg az országbírói tisztséget viselő elhunyt apát a "magnificus" cím illeti, a kinevezést nyerő fiú mindössze a "nobilis et egregius" címre tarthat igényt. Pedig Rozgonyi ekkor már legalább 13 éve a király szolgálatában állt, mert az oklevél Dobor-ostromakor /1408/ szerzett érdemeit is említi. Ha még kétségeink lennének, hogy Rozgonyi István ekkor már a királyi tanács tagja volt, akkor Berzeviczy Péter tárnokmesteri kinevezése minden kétséget eloszlat. A címzés itt is "kedvelt hívünknek, a kiváló Berzeviczy... Péternek, különös tanácsosunknak" szól, de az oklevél szövegében Péter elődjét, Bebek János tárnokmestert a király magnificusnak nevesi.³⁰ Mindkét oklevélben olyanokat nevez ki a király, akik kinevezésük előtt is biztosan környezetéhez tartoztak, sőt biztosan tanácsának tagjai voltak, de egyiküknek sem járt a kinevezés előtti a magnificus, hanem csak az egregius cím. Ellenpróbaként idézzük Héderváry Lőrinc nádori kinevezését, melyben a király Héderváryt magnificusnak címezi, de tegyük hozzá, hogy Héderváry ekkor már lovászmester, azaz báró volt.³¹ Mintha az előkelők csoportja azokból állna, akik a királyi tanács tagjai, de nem viselnek országos méltóságot. Körük meghatározása a rétegződés szempontjából olyan fontosnak tűnik, hogy meg kell próbálnunk egy lépéssel tovább menni. Ismét a királyi oklevelek nyújtanak segítséget. Vannak olyan királyi parancsok, amelyek a "főpapokhoz, bárókhoz, ispánokhoz, várnagyokhoz és nemesekhez" szólnak.³² Itt a csoportosítás bonyolultabb, mégis azt hisszük, hogy egy és ugyanazon rétegződésről van szó, és pedig /elhagyva a főpapokat/ a következőkről:

1. bárók - barones regni
2. ispánok - proceres
3. várnagyok - nobiles
4. nemesek

Van néhány oklevelünk, amelyben a király az ország báróit és előkelőit is bevonta, hogy kötelezettségeiért kereskedjenek, például a lengyel királlyal kötött béke, a székesvárosok elzálogosítása alkalmával, stb. Négy ilyen oklevelet ismerünk a század elefő feléből. A felsorolt nagyurak száma ingadozó, de köztük ott találjuk a megyei ispánokat, a volt székely ispánokat is. Ezek az oklevelek számszerűen a következő eredménnyel szolgálnak:³³

	1412	1422	1424	1427
Összes felsorolt személy	43	11	19	13
Ebből: báró	10	4	10	6
volt báró	4	1	3	1
megyei ispán	4	1	6	4
egyéb	25	5	-	2

Az első oklevélben igen nagy számmal szerepelnek a lengyel határ melletti birtokos családok tagjai, de még így is kétségtelen, hogy az ispánok minden alkalommal viszonylag nagy számban vannak képviselve. Azt is meg kell mondanunk, hogy az "egyéb" csoportba soroltak között lehet olyan személy is, akiről nem tudjuk, hogy megyei ispánságot viselt az oklevél kiállításakor vagy azelőtt. Még így is valószínűnek látszik azonban, hogy a megyei ispánok = proceres azonosításunk megfelel a valóságnak. Az említett oklevelek még egy tényre hívják fel a figyelmet: a procereshez tartoznak, akik korábban bárói tisztséget viseltek. Megtaláljuk az oklevelekben azokat is, akik még nem bárók, csak később lesznek azak: Berzevics Péter 1412-ben székesvárosi, Rozgonyi János sárosi ispánként szerepel.

Adataink - úgy látszik - megengedik a következő skéma felállítását:

	társadalmi csoport	cím
1. méltóságviselők	barones	magnifici
2. volt méltóságviselők és ispánok	proceres	egregii
3. várnagyok		
4. nemesek	nobiles	nobiles viri

Ebben a skémában az 1. és 2. csoport együtt gazdasági téren a nagybirtokosokat, politikai téren a királyi tanács tagjait öleli fel, akiket magnificus vagy egregius címmel illetnek, a akik együtt az arisztokráciát, az ország uralkodó osztályának legfelsőbb rétegét alkotják. Ha azonban az 1. és 2. csoportban az arisztokráciát kell látnunk, akkor a "várnagyok" kifejezés alatt a politikai értelemben vett közép-réteg képviselői húzódnak meg. Ez teljesen érthető, hiszen a nagy uradalmak kormányzóit a várnagyok voltak, az ő kezükben futott össze az uradalom jövedelme, ők elnökölték az úriszéken, ők vezették a vára-

kat védő katonákat, ők gondoskodtak a rend fenntartásáról.³⁴ Funkciójuk és a vele együtt járó megbecsülés emelte ki őket a nemesség sorából. A "várnagy" szót talán nem szabad egyszerűen venni, hanem tágabb értelemben kell használnunk, a nyitrai püspök várnagya például a megye alispánja is volt. A 3. csoportban tulajdonképpen olyan nemesekkel van dolgunk, akik kisebb területen /egy megyén belül/ játszottak fontos szerepet, az alispánokkal, a szolgabírákkal, az uradalmak várnagyaival, stb. Egy 16. század eleji forrásunk szerint ilyen tekintélyes nemes egy-egy megyében legfeljebb 2-3 akadt.³⁵

A társadalmi, gazdasági és politikai rétegződés alapján véve fedte egymást és a feudális társadalmi rendben fednie is kellett egymást. A nagybirtokos anyagi eszközainál fogva vállalhatta katonai csapat kiállítását, nagy területek felett rendelkezett, elősegíthette vagy megakadályozhatta ezen a területen a királyi utasítások végrehajtását, a király tehát kénytelen volt az ország legfontosabb politikai és gazdasági kérdéseit velük meg tárgyalni, tanácsukat igénybevenni.³⁶ Így válik a nagybirtokosokból álló arisztokrácia a politikai vezetés síkján a királyi tanácsban politikai testületté. A tanács körének meghatározását azonban az teszi lehetetlenné, hogy "ez a legfőbb kormányzó szerv határozatlan, bizonytalan körvonalú intézmény."³⁷ Összetétele teljesen szabályosatlan. Biztosra csak annyit vehetünk, hogy a méltóságviselők, tehát archontológiánkban foglalt személyek a tanács tagjai voltak, a a felhozott példák közül még azt az állítást is meg merjük kockáztatni, hogy ők alkották a tanács többségét, miután méltóságuk megszűnte után is tagjai maradtak a tanácsnak. Így találjuk meg a fentebb idézett 1412. évi békekötésnél Besenyő Pál volt bánt, Csáky Miklós volt vajdát, Treutel Miklós volt tárnokmeztart, vagy a székesvárosok elzalogosításánál és 1424-ben Maróti János volt macsói bánt. Így érthető meg az a jelenség, hogy a méltóságviselők címüket /"volt" jelzővel/ halálukig megtartották.³⁸ Az "oraszagos méltóság egyszer a mindenkorra, élethossziglan emelte ki" a nemességből a bárót.³⁹ Ebben nemcsak a társadalmi megbecsülés, hanem az arisztokráciához való tartozás is kifejezésre jutott.

Végeredményben adataink minden téren határozott rétegződésre mutatnak. A nagybirtokos arisztokrácia, a területi vezetős szerepet játszó közbirtokos és a kisbirtokos nemesség három rétege vagyoni, társadalmi és politikai helyzetében, tekintélyében és politikai szerepében különbözött egymástól. Mint láttuk, a leghatározottabb vonallal az arisztokrácia határolható el, a közép és kismemesség között a határvonal már elmosódottabb. A legtöbb adatunk is az arisztokráciára vonatkozik, így az ő helyzetük, a köztük történő változások figyelhetők meg a legjobban.

A bárók csoportját számszerűleg is megközelíthetjük. A magyar nemesség száma az ország lakosságához mérten igen nagyarányú volt, a 4 millió fővel szemben 50 000 /az egytelkes nemesek nélkül/, azaz meghaladta a lakosság 1%-át.⁴⁰ Ha úgy véljük, hogy a királyi tanácsban kétszerannyi előkelő volt mint ahány kinevezett báró, a a nagyobb megyék /mintegy 30/ ispánjait is hozzávesszük, akkor számításunk szerint mintegy 70-80 családra

tették fel saját nemzeti címerüket. A 14. század derekától kezdve azonban mindinkább előtérbe lép a nemzeti címer használata.⁶⁵ 1363-ban Kanizsai István zágrábi püspök Szlavónia kormányzójaként az Orsolyai nemzeti címerének sisakdíszét használja, s ennek tetejére helyezi - a királytól kapott hatalmának emléktárára - az Anjouk struccotlás sisakját, aminek következtében most már két sisak látható a pecséten egy felül, egy alul.⁶⁶ A Balog nemzeli Szécsenek 1328-tól kezdve saját nemzeti címerüket /kétfejű sas/ alkalmazták egészen Szeben Miklós 1481. évi pecsétjéig.⁶⁷ A 15. század vége előtt nem beszélhetünk világi hatóság pecsétjéről /városokat kivéve/, tehát például Sopron megyének nincs pecsétje, okleveleit a soproni ispán vagy az alispán és a szolgabírók személyes pecsétjeivel hiteltelítik. De ugyanígy nem beszélhetünk a magyar nádor vagy udvarmester, hanem csak Garai Miklós nádor vagy Tamási László udvarmester pecsétjéről, mert - a királyhoz hasonlóan - minden tisztségviselő ragaszkodott saját családi címeréhez, tisztségét a 15. században már csak annak köriratában tüntette fel. Így érthető, hogy Bebek Imre országbíró 1386-ban az oklevelet "mivel tisztségünknek megfelelő pecsét még nem készült el, szeretett apánk Bebek György tárnokmester pecsétjével" látta el.⁶⁸ Jellemző módon Bebek nem országbírói pecsétet keresett, nem elődjének pecsétjét alakíttatta át, hanem egy idegen tisztségét, amelyen az ő családi címere volt látható. Ez annál feltűnőbb, mert a Bebek nem a nemzeti ősi jelvényt, hanem egy hatalmi szimbólumot, a patriárcha /kettős/ keresztet viselték, ami szintén ősi lehetett, mert a tőlük távol birtokos, de velük egy nemzetségből származó Álmódi Csire család is ugyanezt a jelvényt viselte pajzsán. A fejlődés mégis világos, mert a Bebek pecsétéken az eredeti jelvény /hal/ egyre inkább érvényesül, s Bebek János tárnokmester 1411. évi pecsétjén csak az szerepel.⁶⁹ Azt az ellenvetést, hogy nem a címer, hanem egy autentikus pecsét volt a döntő szempont, azzal kell megcáfolnunk, hogy egyrészt Bebek György tárnokmester pecsétje nem volt az,⁷⁰ másrészt, hogy Rozgonyi Simon országbíró halála után Zsigmond király nevében a bírói szervek /kápolnaispán, országbírói kancelláriája, stb./ megtartották az országbírói pecsétjét, de abba valamilyen jeleket véstettek, s ezzel látták el azokat a halasztásokat, melyeket Rozgonyi halála és utódának kinevezése alatt intéztek el.⁷¹ Ezt tudva Bebek Imre kezében a családi címer érvényesítését kell látnunk. S hogy ennek a címernek védelmet kellett biztosítani, azt Szeri Pósa panaszta bizonyítja, aki szerint fogsága idején Szentoszalvátori János /éppen Bebek Imre ítélőmestere/ pecsétet csináltatott, s arra Szeri Pósa és nemzetsége címerét vésette.⁷² Az oklevél sajnos nem egészen érthető, mert a két család Bór-Kalán nemzeli származott,⁷³ tehát - elvileg - egy és ugyanazon címerrel kellett volna használnia. Valószínűleg Szeri Pósa a nemzeti címeren változtatott, s ezt - erre más példák is van - a nemzetségből származó másik család is átvette.⁷⁴ Pósaikat hivatalukat - még a püspökséget is⁷⁵ - a család címerével díszített pecséttel gyakorolták, néha még lovagrendi hovatartozásukat is megjelölték rajta.⁷⁶ Címer volt az általuk emelt épületen vagy épületrészen, címerük díszítette az őket fedő sarkvetet is.⁷⁷ Épületen vagy gyűrűn, oklevélen vagy sarkvetőn a címer egyformán azonos célt szolgált, amit a pápai kérvények úgy fejeztek ki, hogy de generatione

baronum. Az országbíró vagy a tárnokmester nem egyszerű tisztségviselő, hanem a honor birtokosa is, amely családjának, sőt - a nemzeti címer használata következtében - annak a bárói nemzetségnek szolgált, amelyből származott. S ha fentebb a pápai kérvények során kiemeltük azokat az eseteket, amikor a kérvényt benyújtók azt állították, hogy mindkét részről de generatione baronum erednek, akkor ezt a címerhasználati ténnyel megállítjuk. A Tomaj nemzeli Losonci Albert és a Kacsics nemzeli Szászcsényi Hedvig fia Losonci László osztott címerében az egyik mezőben a Tomaj nemzeli griffjét, a másikban a Kacsicsok pólyáját viseli.⁷⁸ Sajnos heraldikai és genealógiai irodalmunk fejletlensége miatt más esetek megoldhatatlan rejtélyek maradtak, így Maróti pecsétje, amely a Gutkeledék címerét és egy ismeretlen címet egyesít⁷⁹ vagy Gersei Péter János 1497-ben kapott négy osztású címerét, melynek egyik mezőjében a már kerek 100 évvel előbb kihalt Hernán nemzeli sarkvető szerepel.⁸⁰ Péter címerkérésekor még tovább ment a kifejezésre juttatta, hogy mind a négy nagyszülő előkelő származású volt. Paradoxonként hangzik s mégis azt kell mondanunk, hogy a címer szimbolikája mégsem fejezte ki a rétegződést, a címer tulajdonosának bárói származását. A címet és sisakot nem díszítette sem korona, sem arany sisak,⁸¹ s ebben már ismét az "egy és ugyanazon nemesség" elve fejeződött ki.

Címer szerint igazodhatott el a harcok csatáiban, mert a zászlón is a családi címere volt látható. S ezen a ponton elérkezettünk a tényleges hatalmat és gazdagságot kifejező legfontosabb tényezőhöz, a kísérethez. A kíséret nagysága, felismerésének minősége egész Európában a feudális hatalom kifejezője volt. Szekefi klasszikus tanulmánya a szervilensekről és familiárisokról több 13. századi magyar példát sorol fel,⁸² s az Anjouk adományleveleiben a kíséret szerepét ugyanúgy kiemelik⁸³ mint Zsigmond kancelláriájában.⁸⁴ Az Anjou-kori bandérium, a fegyveres csapat fennmaradt a 15. század folyamán is. A telekhatározásról szóló törvény meghozatalával kapcsolatban 1432-33 fordulóján, majd Zsigmond halála után készült jegyzék néhány báró esetében meghatározza a kiállítandó lovascsapat nagyságát.⁸⁵ A dalmát-horvát és szlavon bannak ugyanúgy bandériummal kellett felvonulnia háború esetén, mint személy szerint Csah Péternek, a Garaiaknak vagy a püspököknek, az erdélyi vajda pedig két bandériumot állított ki. S ezeknek a bandériumoknak a létszáma nem volt kicsi. Maróti János bán 1000, a macói bán 400 lovasat vezetett, még Csah Péternek is 100 lovasat kellett kiállítania birtokai után. Az olvasóban persze joggal támadhat fel a kétely: vajon valóban kiállították-e ezt a fegyveres erőt? Hiszen a jegyzék - mint minden törvény - követelményt fejez ki, és nem tény. Ráadásul ez a törvény éppen azt az irányzatot fejezi ki, hogy a honvédelmet a nemességről a királyra hárítsák át.⁸⁶ Mindössze két számszerű adatunk van annak bizonyítására, hogy a tényleges állapot nem maradhatott el a követelményhez képest. Marcali Imre 140 lánthatat állított ki, amelynek költsége 2 800 forint volt.⁸⁷ A másik jegyzék egy lengyel támadás ellen történt tényleges hadbavonulás költségeit mutatja ki. A költségek ugyan a király kincsarát terhelik, de a kiállított fegyveresek száma olyan alacsony, hogy itt valószínűleg csak azokról a - mai kifejezéssel élve -

tartalékokról van szó, amelyeket a főurak a bandériumukon kívül állítottak ki.⁸⁸ Az esztergomi ércekségről is tudjuk, hogy a század végén békeidőben is bandériumban 7 nemes szolgált, akik 26 lovat tartottak, a birtokokat kezelő officialisok - összesen 22 fő és szinte kivétel nélkül nemes - 77 lovat tartott, amiből még az istállómeister 3 lovasa járult. Így összesen 30 nemes és 106 lovas volt a fegyveres békelétszám, amit hadbavonulás idején a szükségessé létesítve emeltek fel.⁸⁹ Valóban nagy jövedelem kellett az összeg előteremtéséhez. Ezek a számok tényleges harcokat jelentenek. A harcosokhoz - mint azt az esztergomi és egri számadáskönyvek bizonyítják⁹⁰ - még kúrbaák tartoztak /Esztergomban ez 16 fő/. Ha még meggondoljuk, hogy a lovások, csatlósok, fegyverhordozók, személyes szolgák tarka csoportja növelte a létszámot, hiszen a bandérium tisztjei nemesek voltak, akik ugyancsak nem indultak el saját szolgálk nélkül, akkor elég tekintélyes számot kapunk. Így érthető, hogy a béke konstanzi zsinaton Ozorai Pipo 160, Garai Miklós nádor 300 lovassal jelent meg. Nem csoda, hogy Magyarország "nagy grófjának" hívták.⁹¹

A fegyveres erő a gazdasági helyzet függvénye volt, a nemesi társadalom rétegződése a fegyveres erő létszámában is kifejezésre jutott. Az előbbi nagy számokkal szemben Mátyás Várdai Miklóstól 1482-ben 32 lovas, egy évvel később 30 lovas és 30 "huszár", Zichy Benedekétől pedig csak 15 lovas kiállítását követelte meg.⁹² Ha nehéz volt a birtoknagyság terén éles határvonalat húzunk a nagy- és középbirtokos nemes között, a katonasállítás során a két réteg jobban elválik egymástól.

A bandériumnak harcorakésznek, a kíséretnek pompásnak kellett lennie, s az utóbbiban - legalább is nálunk Magyarországon - a fennmaradt levelek tanúsága szerint a ló játszott a legfontosabb szerepet. Az ok részben természetes és nem függ össze sem az arisztokráciával, sem a fényűzéssel. A ló kényes jószág a nem kis teljesítményt vártak tőle, amikor például Zsigmond királyt fél Itálián kellett végigkísérni a császárkoronázására. Ezen az úton Várdai Miklós és Bethlen Gergely egyformán arra panaszkodtak, hogy lovaik elpusztultak,⁹³ Bethlen egyenesen úgy fejezte ki magát, hogy "immár majdhogyan gyalog maradtam"⁹⁴ ami bizonyára szövegvesztés lehetett egy nemes úr számára, aki ugyanezen az úton Rómában, a pápához mint "erdélyi egyházmegyei nemes báró és lovas" nyújtott be kérését.⁹⁵ De az már a rang kifejezésére szolgált, hogy Várdai Miklós és Aladár 1489-ben Budáról azt kérték, küldjék utánuk ezüstözött lószerszámukat.⁹⁶ A magyar urak szép lóva egyébként a külföldieknek is feltűnt.⁹⁷

A kíséret és az úr, a nemes és a báró közötti különbség - alig is képzelhető el másként - az öltözködésben is megnyilvánult. A királyi számadáskönyvek tanúsága szerint a bárókat arany és ezüstszállal átszőtt olasz selymekből és brokátból készült ruhákba öltöztették, a nemeseknek csak veronai posztó járt.⁹⁸ A királyi számadáskönyvek az udvar békebeli életéről adnak képet, de az öltözködésbeli különbség a harcban szemmel látható volt. A címeren és zászlón kívül a feltűnően szép kidolgozott páncél és lószerszám tette messziről felismerhetővé a csapat parancsnokát. Megjelenése annyira elütött a többiekétől, hogy

az Erdélybe betörő török csapatok elé célként tűzték ki Hunyadi János elfogását vagy megölését, s ezt nyilván páncéljának és lószerszámának ismerete tette lehetővé. Kamonyai Simon önfeláldozó halála pedig még arra is bizonyította, hogy a vezér alakját megjelenéséről nem volt nehéz felismerni.

Ha a címerhasználatban, a kíséret nagyságában és fényében, meg az öltözködésben éles különbség nyilvánult meg az arisztokrácia és a nemesiség többi rétege között, akkor ez a különbség még élesebbé vált - mai szóval élve - a lakásviákokban. A báró várban lakik, onnan ír, ott tárgyal, ott helyezi el családját veszély esetén és biztosít helyet leendő özvegyének is.⁹⁹ A várban torony található meg palota és kápolna,¹⁰⁰ s a társadalmi rang éppen ezen a ponton fejezhető ki a legélesebben miután forrásaink nem teszik lehetővé a berendezés rekonstrukcióját. A kápolnához káplán és gyóntató jár meg egy olyan kiváltság, amelyet a nemesek - úgy látszik - nem nagyon ambicionáltak vagy nem reméltek. A hangsúlyt itt kifejezetten az egyházi kiváltságra kell helyezni, mert végső fokon a magánkápolna anyagi kérdés volt és mint ilyen, minden vagyonosabb nemes, őt polgár számára elérhető. A bárói kápolnát nem egyházi funkciója különbözteti meg a többiekétől, nem is az ott felhalmozott ereklyék, hanem a báró személyére és családtagjaira szóló pápai engedély arra, hogy egyházi átok alá vetett helyen is hallgathatnak misét.¹⁰¹ Ha a győri püspök Győr megyét egyházi átok alá vetette, Héderváry Lőrinc és Frank, illetve családjuk a Hédervár várban álló kápolnában hallgathatott misét, míg a falu temploma sérve maradt. Amikor Zsigmond király kíséretével Rómában tartózkodott, a kíséret tagjai megragadták az alkalmat, hogy különböző kéréseket terjesszenek a pápa elé. Jellemző, hogy a benyújtott supplicatiók közül a 11 báróból 8, a 61 nemesből csak 16 kérte ezt a kiváltságot, s a 16 között is olyanokat találunk, akik Zsigmond közvetlen környezetéhez tartoztak vagy egyházi rokonságuk volt.¹⁰² A 13 nem-nemes közül egyetlen egy sem kérte ezt a kiváltságot. Pedig a középkori ember szemében ez igen nagyértékűnek tűnhetett fel.

Ezen a ponton már az arisztokrácia és az egyház, pontosabban a vallás kérdését érintjük, s a pápai kérvények meg néhány más forrás fényt vet erre az ellentmondásokkal terhes viszonyra. A politikai élet forgatagában, háborúban aligha lehetett eleget tenni azoknak az erkölcsi normáknak, amiket az egyház hirdetett. A bárók nem is tartották meg őket. Ha királyi parancsra el kellett fogni egy püspököt, vagy elfoglalni egy egyházi birtokot, megtették.¹⁰³ Ha hirtelen felindulásukban igazságtalanul ítéltek, ha megölték valakit, ezen már nem segíthettek.¹⁰⁴ Ha pillanatnyi vészedelemben vagy elkeseredésükben úgy gondolták, hogy Istennek tetésű cselekedettel szabadulhatnak meg, vagy enyhíthetnek sorsukon, fogadalmat tettek, amit nem tartottak vagy nem is tarthattak be.¹⁰⁵ De - és ez talán meglepően hangzik - mindig igyekeztek cselekedeteiket formálisan jóvátenni, az egyháztól mintegy felmentést kérni bűneikre. Így kértek a Cilleiek felmentést János érsek elfogásáért és fogvatartásáért, így kérte Hunyadi János, hogy az őt elfogó Brankovics Györgynek tette esküje alól mentse fel a pápa,¹⁰⁶ így kért a török ellen felvonuló két Rongonyi

testvér "teljes bünhocsánatra" felhatalmazást,¹⁰⁷ így kapott az ugyancsak a török ellen vonuló Tallóci Frank a kiközösítés alól felmentést.¹⁰⁸ Így mentette fel a pápa Kanizsai Miklóst fogadalmá alól, melyet első feleségének halálakor tett, hogy többé nem nősül.¹⁰⁹ Miklóst fogadalmá alól, melyet első feleségének halálakor tett, hogy többé nem nősül.¹⁰⁹ Miklóst fogadalmá alól, melyet első feleségének halálakor tett, hogy többé nem nősül.¹⁰⁹ Miklóst fogadalmá alól, melyet első feleségének halálakor tett, hogy többé nem nősül.¹⁰⁹

3. Az országos méltóságokat a középkorban Magyarországon a király nevezte ki a bárók és főpapok hozzájárulásával, interregnum idején pedig - legalább is a nádori méltóságot - választás útján töltötték be. Kinevezési okmányt sajnos mindössze egy nádorit, egy országbíróit, egy tárnokmesterit, egy kincstartóit, egy pozsonyi ispánit és két erdélyi vajdait ismerünk.¹¹⁴ Ezek és más értesüléseink egybehangsón - a többi prelátus és báró hozzájárulásával történő - királyi kinevezésről és a kinevezés kihirdetéséről szólnak, így el kell fogadnunk, hogy az ország "igazi báróit" a király nevezte ki, a megbízatásuk a király bismalmának megszűnéséig, vagy a kinevezett haláláig tartott. A kinevezés ugyan meghatározatlan időre szólt, de amint láttuk, gyakorlatilag egy életre biztosította a kinevezett személy részére a társadalmi státussal együttjáró előnyöket. Bárói kinevezés tulajdonképpen nem létezett, mert az nem volt független aktus, hanem a méltóság adományozásával járt együtt. Rozgonyi István idézett kinevezésében olvashatjuk, hogy Zsigmond Rozgonyit elődei és saját érdemeire való tekintettel "Magyarország többi bárója közé sorolva" állította Pozsony megyéé.¹¹⁵ Berzeviczy kinevezésében pedig: az ő érdemei és képességei - mondja a király - "arra indítottak, hogy méltó vagy arra, hogy többi hűséges bárónk közé soroljunk, neked adjuk tehát... a királyi tárnokok mesterének méltóságát és tisztségét".¹¹⁶ Ország Mihály kinevezésében a szöveg szerint: "a bárói státusra és címre emelve a Magyarországi báróinak sorába és csoportjába sorolva felségünk főkincstartójává teszünk és nevezünk ki."¹¹⁷ A bárói státus és cím, a bárókhöz való tartozás tehát nem különálló aktus, hanem az országos méltóság elnyerésével jár együtt. Ellenpróbaként ismét idézzük Héderváry Lőrinc nádori kinevezését, amelyben nincs szó bárói címről vagy státusról, mert a kinevezett ekkor már lovászmester, tehát báró volt.

Már az eddigiekből is világos, hogy az országos méltóságok nem voltak azonosak sem a követelményekkel, sem tekintélyükkel illetőleg. Az ország nádorától a legnagyobb politikai tudást, hadvezérai ismereteket, diplomáciai érzéket és az ország első törvényesének

vezetésében nagyfokú igazságérzetet követeltek meg. Bistoa, hogy ezt kell a legmagasabb tisztségnek tekintendünk, amellyel a legnagyobb hatalom és a legnagyobb tekintély járt, amellyel egyetlen méltóság - talán az ország primását kivéve - sem mérkőzhetett. Az országbíró és tárnokmester bíróként működött, tehát elsősorban igazságérzetre volt szükségük. Szándékosan nem említettük a jogi ismereteket, mert ezeket az ítélőmesterek bocsájtották a méltóságviselő rendelkezésére. Dönteni azonban az országbíróknak vagy a tárnokmestereknek kellett, a tárgyi és formai érvek és ellenérvek mérlegelésében neki volt döntő szerepe. Mindkét méltóság illy módon a nádorinak csak egyik funkcióját, tekintélyben is annak csak egy részét élvezhette.

Az erdélyi vajda és a bánok a nádorhoz hasonlóan a király képviselői, hatalmúak az ország egy részén szinte korlátlan, az interregnum alatt ténylegesen is korlátlan gyakorlói voltak. Nekik is politikai, hadvezérai és bírói képességekkel kellett rendelkezniük tisztségük ellátásához. A növekvő török veszedelem miatt korassunkban a bánok feladatköre egyre nagyobb súlyt kapott, betöltőik már a korasak elején is elsősorban katonák vagy katonai karriert befutott férfiak voltak. A vajda és a bánok jogkörének megvolt a maga hátérnyja. Tényleges kormányzati hatalmuk mértéke a király hatalmával fordított arányban állt: gyenge uralkodó mellett alkotmányos keretek között valószínlhető meg a "bárói partikularizmust"¹¹⁸ lehettek "kie" királyai az ország egy tekintélyes részének.

Egészen más elbírálás alá estek az udvari méltóságok viselői. Az udvarmester, az asztalnok-, pohárnok- és lovászmester mindenképp a király személyes kíséretéhez tartozó nagyr, aki a király belső tanácsosa, alkalmi politikai feladatok megoldásában eszköze, de igazságszolgáltatási felelősség vagy kormányzati ténykedés nem nehezedett egyikre sem. Katonai szerepük is saját bandériumuk vezetésére szorítkozott, kivéve a lovászmestert, aki nálunk is a király marsalljának szerepét töltötte be.

A négyes tagozódás már az arcontológia forrásainak ismertetése során nyilvánvaló volt, szematikusan ábrázolva a következőképpen fest:

	nádor	
országbíró	vajda	
tárnokmester	bánok	
		udvarmester
		asztalnokmester
		pohárnokmester
		lovászmester

Összefoglalóan ezt is ábrázolhatjuk:

	nádor	
bírói csoport	kormányzati csoport	udvari méltóságok

A csoportok különbözőségét, a hatalomnak a csoportok közötti megosztását a továbbiakban esserint is aseműgyre vesszük majd. Mielőtt azonban a 15. század viszonyainak ismertetésébe belekezdésünk, vessünk egy pillantást az előzményekre, Nagy Lajos korának bároira, az 5 halálát követő változásokra, az azokat lezáró siklósi egyeseményre, amely később kiindulópontunk lesz.

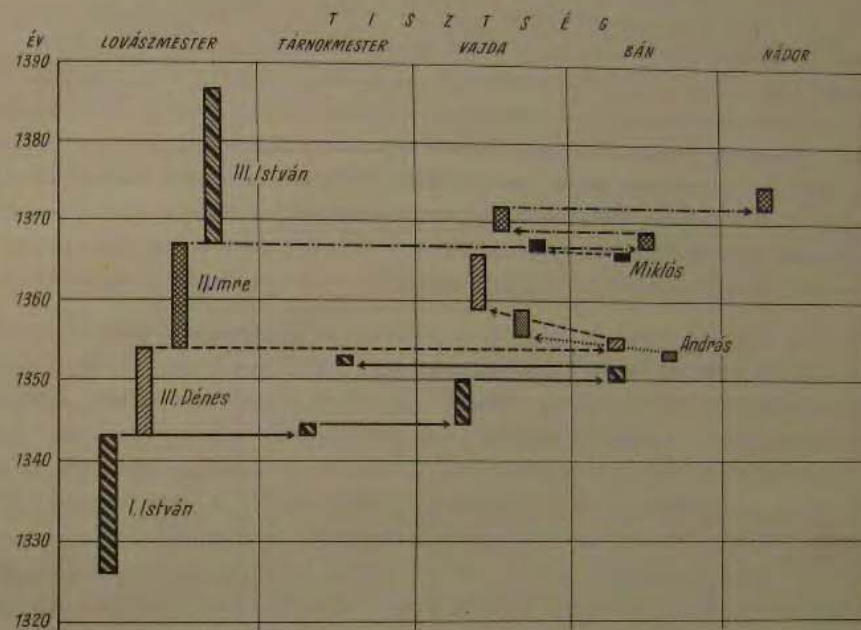
4. Nem tartozik ediktuméseink közé az Anjou-kori arisztokrácia mobilitásának kidolgozása, csupán Esigmondá korának megértése szempontjából tartjuk fontosnak, hogy az I. Lajos uralkom alatt országos tisztséget viselők helyzetét, illetve helyzetük főbb vonásait megvilágítsuk. Nem végeztünk erre a korszakra vonatkozólag archontológiai kutatásokat, hanem elfogadtuk Hóman tisztségviselői kimutatását /6.tábla/. Nem végeztünk erre a korra vonatkozólag geneológiai kutatásokat sem, a bármennyire nagy tisztelettel viseltetünk Karcseonyi János alapvető munkája iránt,¹¹⁹ azt ma már sok részletében meghaladottnak kell tekintenünk. Más támaszunk mégsem volt, ezért számunk elnagyoltak, értesüléseink hézagosak lesznek, de - meggyőződésünk - a leglényegesebb vonásokat még így is felvázolhatjuk.

I. Lajos hosszú, keréken negyven esztendő felbőlelő uralma alatt a tisztségviselők gyorsan változtak, általában öt évenként, amint azt a 7. tábla mutatja. A leghosszabb időt átlagosan a nádorok, a legrövidebbet a kormányzati csoport emberei töltötték méltóságukban. A hivatali idő megosztása még rosszabb képet mutat: a bárók kétharmada 10 évig vagy még kevesebb ideig maradt tisztségében. A gyors változások ellenére is voltak kiemelkedő egyéniségek, akik hosszú ideig töltötték be méltóságot. A csúcsot Szécsényi Tamás tartja 38 évi hivatalnokodással, őt a második helyen Lackfi István követi 27 évi szolgálattal.

A méltóságviselőket, illetve azokat a családokat, akikből a bárók kikerültek, az uralkodó részben még apjától I. Károlytól örökölte. Az Árpádian kihalását követő trónharokban felemelkedő Lackfiak, Szécsényiek, Nagymartoniak továbbra is országos tisztségeket töltöttek be /9.tábla/. Kisebb részben új emberek kerültek a méltóságviselők közé. A régi családok közül a Lackfiak nyomozható főlényben voltak. Már Hóman rámutatott, hogy a lovászmesteri tiszte Lajos uralkodás alatt mindig Lackfi töltötte be,¹²⁰ de 1356-76 között húsz éven át ők voltak az erdélyi vajdák is. A család tagjainak túlnyomó része haláláig viselte méltóságát.

A Lackfiak esereplése különböze keveréke annak, hogy a méltóságok egy családon belül örökletesé válnak, de ugyanakkor az uralkodó kegyét élvezve a családtagok minden más tisztséget is betölthetnek. Tulajdonképpen két tisztség örököse és más tisztségek ideiglenes betöltésének kombinációját látjuk magunk előtt. Az alap a lovászmesteri tiszte, 1326-43 között I. István töltötte be azt, őt fia Dénes követte /1343-59/, ekkor bán, illetve vajda lett. Az unoka úgy látunk ekkor még tőlségesen fiatal volt, így most Dénes öccse II. Imre lett a lovászmester, s az unoka /III. István/ csak 1367-ben vehette át a lovászmester

tisztségét. I. István 1344-ben érte el a vajdai méltóságot a tárnokmestersegen töltött rövid idő után, azután bán lett, majd ismét tárnokmester haláláig. A vajdai tisztséget öccse I. András csak 1356-ban vette át, hogy halála után I. István fia Dénes örökölje és viselje ismét haláláig. I. András fia Miklós lett utána a vajda, aki addig szőrényi bán volt. Lovászmester tehát csak Lackfi lehet, de 1356-76 között vajda is csak közülük kerülhet ki. A 10. táblán és a 3. ábrán megpróbáltuk a folyamatot eszematikusán ábrázolni.

Egy-egy tisztség tényleges örökletesége egy családon belül nem volt a Lackfiak kiváltsága, az ajtónállómesterek között a két Gönyői egymást követően húsz évig, a két Cudar ugyancsak egymást követően öt évig viselte a tisztséget.

A Lackfiak a Hermán nemhez tartoztak, a Szécsényiek a Kacsics, a Sádcsiek a Balog, a régi Ujlakiak a Csák nemzetséghez, mindegyik család több méltóságviselőt mutathatott fel ebben az időben. De a felemelkedő új családok egy része is valamely régi nemzetség egyik ága volt, például az Alaólvölgyiek /Hahót nemzetség/, a Bebekék /Ákos/, a Gilétfiek /Kélad/, Losonciak /Toma]/ vagy a Paksiak /Rátót nemzetség/, akiknek családtagjai ugyancsak több bárót adtak Lajosnak. Még az egy-egy tisztségviselőt felmutató családok között is sok volt a régi nemzetséghez tartozó, így az Osi nembeli Kanizsei és Ostfi, az Aba nembeli Sirokai vagy a Hont-Pázmány nembeli Szentgyörgyi. Az elmondottak következtében állt elő az a helyzet, hogy az ország bároinak túlnyomó többsége 17 nemzetséghez tartozott, s ebből 7 nemzetség /Ákos, Csák, Aba, Hahót, Rátót, Pok/ már IV. Béla tisztségviselői között

is megtalálható.¹²¹ Ezeket az adatokat tekintve úgy tűnik, hogy az Anjouk is csak a nemzetségekre támaszkodhattak, azoknak az a része, amely kezdetben Anjou-ellenes volt, most belenyugodva az Anjouk uralmába közeledett a király felé, s így nyerte el vagy talán inkább vissza azokat az országos tisztségeket, amelyeket ősei már viseltek. Velük szemben a nemzetségekhez nem tartozók nemcsak kisebbségben vannak, hanem - a Cudarok, Gönyűiek és Szepesiek kivételével - csak egy-egy családtaggal szerepelnek a méltóságviselők között.

A bárók Nagy Lajos uralkodása idején zárt csoportot alkottak, amelynek magja még Károly király hagyatéka, de amelyhez új elemek is csatlakozhattak éspedig már a 13. század folyamán nagy szerepet játszó nemzetségekből és az azokon kívül álló nemzetségek sorából. Valójában valószínűleg nem volt nagy különbség a nemzetségi és azon kívül álló felemelkedők között. Genealógiai ismereteink ebben a korban sajnos olyan hiányosak, hogy a rokonságnak mint tényezőnek szerepét nem nagyon tudjuk megítélni. Éleesebben rájósolódik ki egy másik tényező, s az annál fontosabbnak látszik, mert mind a nemzetségekhez tartozók, mind az azon kívüli állóknál előfordul. A két legemlékeztetőbb példa a Keled nembeli Kőrögyiak és a nemzetségen kívüli álló Cudarok esete.

A 13. század végén III. András hívei közé tartozó Kőrögyiak az Árpádház kihalását követő időkből elvesztették ősi birtokaikat, ami érthető is, hiszen Kőrögyi Lőrinc 1295-ben királynéi asztalnokmester volt /11. tábla/.¹²² Elsőfokú unokatestvére László 1296-ban klerikusként tűnik fel, s pályája kezdetén - nyilván a király vagy a királyné támogatásával - kapta meg 1300-ban a pécsi prépostságot.¹²³ Ha nem is állapítható meg, hogy milyen módon, de László prépost volt az, aki karrierjét I. Károly alatt is folytatni tudta 1315-ben pécsi püspök lett, s az is maradt 1345-ben bekövetkezett haláláig.¹²⁴ Befolyása I. Károly halála után még növekedett is, mert 1343-ban visszaeserezte az ősi birtokot.¹²⁵ Csak valószínűleg tarthatjuk, hogy László püspököt pályája kezdetén Lőrinc támogatta, s a püspök gondoskodása most Lőrinc fia Pál felé fordult. Pál első felesége a Monostói nembeli Atyinai Egyed tárnokmester /1266-69/ leánya volt.¹²⁶ A feleség - fiútestvére nem lévén - nemcsak jelentősen növelte a családi vagyont, hanem előnyös rokoni kapcsolatot is jelentett. Atyinai Egyed testvére Péter 1307-ig erdélyi püspök volt¹²⁷ /talán a két egyházi személy Kőrögyi László és Atyinai Péter fáradozásának eredménye volt a házasság is/, Egyed felesége pedig Dobokai Katalin, a Kökényes-Radnóti nembeli Mikó szörényi bán /1275-1276/ unokahuga.¹²⁸ Több egyelőre nem történt, de Pál fia László - Wertner szerint¹²⁹ 1368-ig bolgár bán volt, féltestvére István pedig, aki 1352-ben kiskorú,¹³⁰ Lajos király uralma utolsó esztendejében ajtónállómester lett. László püspök szerepe még ezekből a töredékes adatokból is világos.

A Cudar családnak az országos méltóságok közötti feltűnését a következő adatok jelzik. Elsőnek Péter jelenik meg 1360-ban pohárnokmesterként, 1372-ben ezt az országbíró tiszttel szeréli fel. A pohárnokmesterséget Péter után 1373-ban György veszi át a Lajos király haláláig tartó ideig. Egy évvel később Cudar Mihály ajtónállómester lett, három évvel

később ezt a méltóságot Istvánnak adja át. Itt minden nagyon gyorsan játszódik le, az ember azt hihetné, hogy Cudar Péternek 12 évi pohárnokmestersége alatt sikerült egész családját elhelyeznie az udvari méltóságok között. A kezdetet azonban mégsem Péter fellépése jelenti. 1372-ben egy, a családfán el nem helyezhető Cudar László nevű pannonhalmi apát halt meg,¹³¹ a talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, neki volt köszönhető, hogy Péter testvérei közül János fehérvári orkanonok lett, ami a királyi hásszal való becsékkötést is jelentette.¹³² Jánost 1366-ban Imre öccse követte az egyházi pályán, egri püspökségre vitte.¹³³ Az egyháziak fellépését itt is házasság kísérte, Cudar Péter Szikszai Annát, az Aba nembeli Szikszai Péter borsodi ispán lányát vette el. A király 1353-ban /tehát 7 évvel Péter feltűnése előtt/ fiúsította a leányt.¹³⁴

A felsorolt két példa önmagában is elég meggyőző. Púzzuk még hozzá, hogy a Kanizsaiak esetében ugyan Kanizsai Lőrinc vetette meg a család vagyoni alapját a lett salai ispán,¹³⁵ de ezen a fokon a család meg is rekedt, csak István nágrábi püspök /és egy ideig szlavon helytartó/ adott újabb lökést a felfelé vezető úton unokaöccsének János érseknek taníttatása és megfelelő egyházi javadalom /királynéi káplán/ megveszérése révén.¹³⁶

A bárók pályafutásában nem található hátrahozott rendszer a Lackfiakét kivéve, akik a két tisztséget váltogatták, s ha várni kellett a lovászmesteri vagy vajdai méltóság megüresedésére, akkor addig bánok voltak. A többi báró pályafutása egyenetlen. A karrier útja több esetben: udvari tisztség - bánúság - országbírói vagy nádori méltóság, de ez nem ismétlődő és nem szabályos. Az is előfordul, hogy valaki megveszéréssel viseli ugyanazt a tisztséget, Paksi Olivér, sőt Lackfi István is kétszer volt tárnokmester. Paksi Leó a bánúságból került vissza asztalnokmesternek, majd nyolc év múlva újra bánnak. A nádorokat kivéve a király politikája határozottan, gyorsan és szabálytalanul mozgatta a tisztségviselőket.

Nagy Lajos uralmát összefoglalóan jellemezve, zárt kört látunk magunk előtt, amelyben a Lackfiak és más régi nemzetségi tagok alkotják a méltóságviselők többségét, s ahová az elszegényedett vagy a szászadeleji trónharokban kegyvesztett nemzetségek és nemzetségen kívüli kisebbség az egyházi pályára lépő családtag segítségével juthatott be. Nem akarjuk ezzel sem a tehetséget, sem a rátermettséget mint tényezőt kizárni, sőt a hűi érdemeket sem, amelyekre éppen Lajos dinasztikus háborúiban nyílt bőven alkalom. A leg hatalmasabbak közül a Lackfiaknak sikerült családjukban a lovászmesterséget véglegesen, az erdélyi vajda tisztté átmenetileg örökletesé tenni, másutt azonban állandó áthelyezés jellemzi a kort, még a királlyal rokonságban lévő Szécsényi Tamás esetében is.¹³⁷ Nem ritka a kegyvesztés sem, így távozott Kont Miklós a politikai pályáról.¹³⁸

A Nagy Lajos halálát követő korszak mindennek véget vetett, a főúri pártok - szám szerint három - már a király életében kialakultak, a hatalomért folyó harc megindult.¹³⁹ Az 1382-1401 közötti két évtized főkérdése: kik szorultak ki és kik kerültek be a méltóságokba kívülről a küzdelem folyamán.

Mielőtt még az újonnan feltűnőket és kiszorulókat szemügyre vennénk, meg kell jegyennünk, hogy már I. Lajos uralkalma végén új jelenséget tapasztalunk a bárói posztok betöltésében: egyes méltóságokra a király egyszerre két személyt neves ki. Lajos uralkalma alatt ez csak a bulgár bánóságban fordult elő. 1365-1366 között két Lackfi, Dénes és László, 1366-1367 között Szegedi /Körögyi? László és Szécsényi Kónya volt egyszerre bolgár bán. Zaigmond első éveiben ugyancsak két rokon Lononci László és István volt 1387-1388 között esztergomi, majd 1390-1392 között macsói bán. Egy ideig a macsói bánág lett az ilyen kettős tisztségviselés megtestesítője, mert a Lononciakat 1394-1397 között Körögyi István és Trautzel Miklós, 1398-ban Perényi Péter és Bebek Detre követte a bárói méltóságban. Hónan még ússzal magyarázta ezt a jelenséget, hogy az ország határán elhelyezkedő bánágokat ekkor a törökök miatt már nem lehetett sohasem teljesen elhagyni, a kettős kinevezéssel a király biztosította, hogy egyik bán mindig a helyén maradhatott.¹⁴⁰ Ennek az érvelésnek két tény mond ellent: 1. a bánágokban nem vált a kettős tisztségviselés állandó rendszerré. Elég itt Maróti Jánosra vagy Csani Demeštre hivatkoznunk, akik a 15. század elején hosszú időn át egyedül álltak a macsói bánág élén. 2. A kettős tisztségviselés szokása Zaigmond idejében az udvari méltóságok között is megtalálható, ahol ezt katonai készséggel nem magyarázhatjuk. Bevalljuk, hogy nem találtunk rendszert a kettős tisztségviselésben, illetve csupán egy negatívum látszik bizonyíthatóan, s ez az, hogy a nádor, az országbíró és a tárnokmester tisztségét sohasem viselték ketten egy időben.

Az új családok felemelkedése Nagy Lajos halála után nem egyszerre történt, hanem szakaszokban, amelyek közül az első az 1382-1387 között eltelt időt a királynéknak uralkodása tölti ki. Ez a szakasz hat új embert emel fel: Kaplai Jánost, Zámbo Miklóst, Telegdi Miklóst, Alsáni Pélt, Veszényi Lászlót és Forgách Pétert. Két jellegzetességet figyelhetünk meg az újonnan felemelkedőknél. Az egyik az, hogy ismét a papi pályán működő családtagok emelik fel rokonukat. Kaplai János nagybátyjának, Kaplai Demeternek, Lajos király kincstartójának és a későbbi esztergomi érseknek és bíborosnak köszönhette emelkedését.¹⁴¹ Alsáni Pélt bátyja, a királynéi kancellár Alsáni Bálint püspök hozta be a bárók közé.¹⁴² Telegdi Miklós Telegdi Tamás esztergomi érsek unokatestvérének volt a fia.¹⁴³ Mészöklai Zámbo Miklós unokatestvére, Zámbo Lőrinc pozsonyi prépost volt 1380 után, előzetesen betöltött egyházi javadalmait sajnos nem ismerjük.¹⁴⁴ A 12. táblán bemutatott rokonságból azonban az is világos, hogy a püspök nagybácsikon kívül a már korábban bárói méltóságot viselő családokkal való rokonság is szerepet játszott. A rokonság talán néha egyedül is elegendő volt a királyi udvarba való bekerüléshez, amint azt a Bebek rokon Forgách esete mutatja.¹⁴⁵ Veszényiről ugyancsak semmit sem tudunk, de biztos, hogy a Körögyiakkal többszörös rokonságban állt.¹⁴⁶

A királynéknak uralkodás idején tehát a Lajos alatti rendszer nem változott meg, továbbra is nemzetségekhez tartozók kerültek be a régi tisztségviselők közé, továbbra is az egyházi pályán működő családtagok emelhettek fel rokonságukat. A változás más téren követ-

kezett be. Az új családok felemelkedésének másik jellegzetessége, hogy felemelkedésük az első pártharcok jegyében áll. Zámbo Miklós, aki 1373-ban Nagy Lajos kincstartója volt a Lackfiak pártján tartott, ¹⁴⁷ Alsáni rokonsága révén a Garaiakéhoz, ¹⁴⁸ Forgách ugyancsak az alapon a Bebekékéhez.¹⁴⁹

Az emelkedés módjára, rokonságra és pártállásra való tekintet nélkül, az újonnan tisztséget viselők még mindig a régi nemzetségekből kerültek ki. Kaplai a Hábit, Zámbo a Pépa, Alsáni a Szent-Mágócs, Forgách a Mont-Pázmány, Telegdi a Csandák nemzetség tagja volt. Veszényi az egyetlen, akinek származását nem tudjuk nemzetségekhez kapcsolni.

Nagy Lajos és Mária kormányzása alatt a már a 13. században szereplő nemzetségek tagjai előtt állt nyitva teljesen a bárói méltóság elnyerése. Ez volt az előfeltétel minden tekintetben. Az újonnan felkerülők egy része is a régi nemzetségekhez tartozott. Kiakaszt az emelkedésnek egy sajátos útja, amelynek során az egyházi pályán karriert befutó családtag a következő nemzedék számára megtartotta a báróság elnyerésének feltételeit. A különböző adatok együttesen szépen kirajszolják az eljárást, meghatározhatóvá teszik annak irrtalan szabályait. A klerikusnak nem kell feltétlenül magas állást betölteni ahhoz, hogy családja karrierjét elindítsa, lehet egyszerű káplán is. A hangúly sokkal inkább azon van, hogy a királyi udvarban éljen, ezáltal alkalma legyen a bárókkal és a királlyal vagy - és ez éppen a 14. század második felében fontos Magyarországon - a királynéval érintkeznie. A bárókkal való érintkezés alkalmat teremt arra, hogy unokaöccse vagy unokaöccsei számára megfelelő házasutakat keresessen. Ebben kívül részben azokat a baroneszeket, akiknek nincs fivére, akiknél fennáll a remény, hogy a király fiáitani fogja őket. Az így megerősített - és most már anyagilag sem szűkölködő - unokaöccsöt alkalmas pillanatban be kell hozni a királyi udvarba és bemutatni az uralkodóknak. Ezzel a klerikus nagybácsi szerepe véget ért, a többi az unokaöccs tehetségén, képességein múlott. Ha ezeknek tanújelét adta, akkor maga után vonhatta egész rokonságát.

Az itt leírt forma olyan sokszor ismétlődik, hogy teljesen szabályossá kell tartanunk. Hozzá kell azonban tégnünk, hogy ez a forma tipikusan 14. századi jelenség. Utólagos megnyilvánulása a Pálóci család pályafutása, amelyet Pálóci Domokos islelői prépost indít meg, emel közzemelés sorból az ország első méltóságát betöltő nagymatály főúri családja.¹⁵⁰ A felemelkedésnek ez az útja a 15. században megszűnik. Ellenpéldaként idevesszük itt a 15. század két felemelkedő családját a Györgyi Bodókat és a Gergelylakai Busiájakat. Mindkét családban találunk egy-egy magasan egyházi javadalmat betöltő papot, ezért feltehetnénk, hogy ők indították meg a család pályafutását. Bodó Miklós fehérvári prépost pályafutásának kezdetét sajnos nem ismerjük, első alkalommal 1444. október 37-én úgy említik, mint aki a bencsei prépostságról készül lemondani.¹⁵¹ Nem sokkal utóbb fehérvári prépost lett.¹⁵² Pályafutásának kezdetét nem tehetjük sokkal korábbra, mert 1473-ban halt meg.¹⁵³ Így préposti működése kerek harminc esztendőft állt fel. A család emelkedése mégsem az ő révén indult meg, hanem Bodó Gergely révén, aki Ujlaki Miklós familiárisaként kezdte pályafutását talán

1438-ban,¹⁵⁴ de bizonyosan 1442-ben, amikor alvajdaként találkozunk vele.¹⁵⁵ A Buszlaiak Sáros megyei köznemesek voltak, s Buszlai Márton két fia közül László ugyancsak alvajdaként és Ujlaki Miklós familiárisaként kezdte a világi, Bertalan pedig papként az egyházi pályát. László 1445-ben tűnik fel alvajdaként, Bertalan felhívási prépost lett.¹⁵⁶ Egyik esetben nincs meg az egyházi pályára lépők időbeli előnye a világi pályán mozgókkal szemben, egyik eset sem azonos a 14. század végén családjukat világi méltóságokhoz juttató klerikusokéval.

Új emberek bevonása és a pártoknak ilyen módon való erősítése ellenére sem került 1387-1397 között egyik pártnak sem olyan fölényre szert tenni, mint a Lackfiaknak Lajos király uralkodása idején. Amikor a Lackfiakat kiirtották, még mindig két párt maradt az országhoz, s bár a Kanizsaiak sok tisztséget foglaltak el, eszupremáciájukat a Garai párt állandóan veszélyeztette. Zsigmond király elfogása, az azt követő siklósi egyezmény, illetve az 1403. évi felkelés bukása azután egy csapásra megoldotta a helyzetet, Garai és Cillei Hermann, a 14. század végének az a késői "lézengő rittere" teljes győzelmet arattak. Az egyezményben az egyik oldalon Garai és Cillei állt, a másikon Alséni Bálint bíboros, Kanizsai János esztergomi, Szepesi János kalocsai érsek, János győri, Mihály veszprémi és Ludányi Tamás egri püspök, a világiak közül Bebek Detre nádor, Szécsényi Frank országbíró, Szécsényi Simon, Bebek Imre, Csáky Miklós és Marcali Miklós vajda, Kanizsai Miklós, Kanizsai István ajtónállómester, Kusalyi Jakab György tárnokmester, Perényi Péter székely ispán, Debrői István, Garai János és Szécsi János.¹⁵⁷ Soraikban még felfedezhetők a Nagy Lajos uralma alatt szerepet játszó Bebekék, Szécsényiek, Szécsiek, az akkor kezdőként fel-emelkedő és gyors útemben előretörő Kanizsaiak, de megtaláljuk Zsigmond új embereit is Perényi Péter, Csáky és Marcali és talán Jakab György személyében. Az új emberek közül Perényi Pétert és fiát Imrét kétségtelenül Zsigmond emelte a bárók közé,¹⁵⁸ de a család kezdeti még I. Lajos korára nyúlnak vissza, s bizony elég szerények. Elsőnek a most említett Péter regéci várnagy volt, de királyi megbízásból kormányozta Druget Fülöp özvegyének birtokait 1360 előtt.¹⁵⁹ Tízennyolc évvel később regéci várnagyként kapott királyi birtokadományt, s az adománylevél előadója Cudar Péter és László oppelni herceg volt.¹⁶⁰ Emelkedésének kezdetét tehát királyi szolgálat jelzi, s oda talán a Cudarok vagy még inkább a Drugetek segítséggel került. Perényi Péterre azért érdemes figyelni, mert - úgy tűnik - ő az első, aki familiárisként kezdte pályafutását.

Az 1403. évi felkelés összeomlása alaposan megritkította a két évvel korábban kötött egyezmény szereplőinek sorát. A Kanizsaiak és a Bebekék a lázadó kalocsai érsekkel és a "vasfejű" Ludányi Tamás püspökkel együtt tűntek el. Az 1403. méltóságsor ismét új neveket vetett fel: Garai Miklós nádor, Szécsényi Frank országbíró, Treutel Miklós tárnokmester, Tamási János és Szántai Lackfi Jakab erdélyi vajda, Fáncai László és Bessenyő Pál szlavon és dalmát-horvát, Maróti János macói bán, Szécsényi Simon ajtónállómester, Szerdahelyi Dere Márton asztalnok-, Tari Lőrinc pohárnok- és Léval Csah Péter lovászmester viseli most a bárói tisztségeket. A régi, még Nagy Lajos alatt szereplő nevek mellett egy sor új embert találunk.

A siklósi ligával kapcsolatban Hóman azt a megállapítást tette, hogy a ligához "a Garai-rokonsághoz tartozó német eredetű Treutelek, továbbá az ugyancsak Garai-rokon Marótiak, Szécsényiek, Kőrögyiak, s a Garaival nemrég sógorodásba került Szécsi Miklós" csatlakoztak.¹⁶¹ Ez a megállapítás némi korrekcióra szorul. Kétségtelen, hogy Szécsi Miklós ekkoriban vette el Garai nádor magát, s hogy Treutel Miklós Garainak elsőfokú unokatestvére volt. De a Kőrögyiakat már csak 4-fokúval kevert 5-fokú rokonság fűzte Garaihoz, sőt már az egyházi törvények szerint sem számított közeli rokonságnak, a magyar gyakorlatban még úgy sem, mert a fokozatokban kétszer a nő ág szerepel.¹⁶² Semmit sem tudunk arról, hogy Maróti János rokonságban állt volna a Garaikkal, Szécsényi Simon rokonsága pedig kiéé ködös pontja genealógiai irodalmunknak.¹⁶³ Amint később látni fogjuk, a Garaiak valóban tervszerűen építették ki rokonságukat, de a siklósi liga urait ekkor még nem valamilyen rokoni szeretettel, hanem a hideg politikai számítás kötötte egymáshoz. Ezt az is bizonyítja, hogy az 1403. évi méltóságsor kormányzati tisztségviselői között egyetlen Treutelt, Szécsit vagy Kőrögyit nem találunk.

A magyar történettudományunk régi megállapítása, hogy a siklósi egyezmény tulajdonképpen a királyi hatalomnak egy főúri ligára való átruházása volt.¹⁶⁴ A liga "elsőke" ugyan a király maradt, de nem vezetője, még kevésbé az ország ura az országnak. A bárók most már nemcsak a királyi politika végrehajtói, hanem meghatározói lettek, jelentőségük fokozódott, még fontosabbá vált a kérdés: ki és hogyan lett, vagy maradt tagja az országot ténylegesen kormányzó kis csoportnak?

A 14. század második felét elemezve azt kell mondanunk, hogy az I. Lajos alatti konszolidált viszonyoknak a halála után meginduló harcokkal - ellentétes jellemzői ellenére is - voltak közös vonásai. A Lackfiaktól eltekintve és a nyugati fejlődéssel szemben Magyarországon a főurak még Lajos alatt sem "tudták hatalmukat családjukban örökletesé tenni. A vagyont az ifjabb nemzedékek épségben vették át..., de az államtól nyert jogokat, a hatalom alapjait már nem."¹⁶⁵ Első tekintetre tehát ellentmondásos állapotokat találunk, mert az országos méltóságok elnyerése szempontjából a társadalmi szerkezet nyitottnak látszik, ugyanakkor a méltóságok elnyerése egy osztály tagjaira, a nemesekre korlátozódott. Egyetlen pillantás a 15. századi archontológiai táblánkra meggyőzhet arról, hogy az arisztokráciából le lehetett szállni és oda fel lehetett emelkedni. Ez a mobilitás lesz további vizsgálódásunk tárgya, kiindulópontul pedig az 1403-ban kialakult helyzet szolgál majd.